

Morfologie

spolu se syntaxí vytváří gramatiku. Samotný název se z řečtiny překládá jako morphe (tvar) a logos (slovo, učení). Morfologie tudíž pojednává o tvarech slov, o souboru možných tvarů/forem slov.

Předmětem morfologie jsou slova, ovšem je k nim nahlíženo z jiného hlediska. Slova studuje také například lexikologie. Významovou stránku slova, jeho původ, stylistické rysy, frekvenci použití...

Morfologie se zaměřuje na formální, gramatickou stránku slova. Například, ve slovní jednotce „компьютер“ je pro lexikologii důležité, že to je přejímka a znamená toto a toto.

Zatímco morfologii bude zajímat, že toto slovo je substantivum, neživotné, apelativum (obecné jméno oproti propriu – vlastní jméno), rodu mužského, může se skloňovat a má formy obou čísel. Všechno, co bylo vyjmenováno, jsou gramatické významy slova (грамматическое значение).

Morfologie zobecňuje, nenahlíží k jednotlivým slovům, studuje ten zobecněný význam slova. Slovo vůbec, celkově. **Zřetel k formě, k zobecněným významům.**

Souhrn gramatických významů tvoří gramatické kategorie – princip opozice, ale vždy něčím spojeny. Kategorie vidu, osoby, rodu, pádu...

Gramatické významy mohou být vyjádřeny různými prostředky. Tyto prostředky se nazývají gramatickou formou, tvarem:

- koncovkou (*пишу* – 1.osoba Sg.),
- syntaktickými vztahy: *Я заказал такси* (4.pád) – *Я еду в такси* (6.pád)

Tvary téhož slova se nazývají gramatickou formou, každé gramatické formě odpovídá zvláštní gramatický význam. Obměněné podoby téhož slova, které se liší gramatickým významem, jsou gramatické formy.

Takový zřetel k formě dovoluje vymezit **slovní druhy**, nauka o nich je podstatnou složkou morfologie. Všechna slova jazyka se dělí na slovní druhy na základě zobecněného lexikálního významu, gramatických rysů a syntaktické funkce.

Spojení těchto tří principů by mělo dovolit provést bezproblémové slovnědruhové členění. Není to ovšem tak jednoduché. O některých jednotkách lingvisté debatují v průběhu dvou století a stále se nemohou dohodnout.

V současné době v ruském jazyce se rozlišují slovní druhy - samostatné, významové (**знаменательные, самостоятельные**) a pomocné (**служебные**).

Významové slovní druhy označují předměty, vlastnosti, počet, děj, stav nebo na ně ukazují. Disponují určitým, svým vlastním lexikálním a gramatickým významem. Sem patří

podstatná jména (имя существительное), přídavná jména (имя прилагательное), zájmena (местоимение), číslovky (имя числительное), slovesa (глагол), příslovce (наречие) a predikativa (предикативы, категория состояния).

Помощná slova – předložky (предлоги), spojky (союзы) a částice (частицы) – nemohou označovat. Slouží k vyjádření gramatických vztahů. Pomáhají označit gramatické významy.

Zvláštní skupinu tvoří modální slova (модальные слова), slouží k vyjádření postoje mluvčího z hlediska objektivit (bohužel, samozřejmě – к сожалению, безусловно).

Citoslovce – междометья – prostředek k vyjádření emocí (ах! увы!) a vůli mluvčího (вон! тс!)

Plnovýznamové slovní druhy

Substantivum

Podstatná jména označují nezávislé entity, vlastnosti a děje pojmány jako nezávislé entity (красота, бег).

Morfologické rysy substantiv – skloňování a kategorie rodu, čísla, životnosti.

Ve větě obvykle vystupují jako podmět nebo předmět, mohou ovšem plnit i jiné syntaktické funkce.

Lexikálně-gramatické třídy substantiv

Všechna substantiva dělíme na

- jména obecná (нарицательные: книга, студент) a vlastní (собственные: Москва, Петя Иванов). Hranice mezi těmito skupinami nejsou striktní, slova se přetékají z jedné skupiny do druhé.
- konkrétní (конкретные: дерево, дом) a abstraktní (абстрактные: молодость, любовь)
- hromadná (собираательные: студенчество) a látková (вещественные: молоко, вода)
- dále rozlišujeme substantiva životná (одушевленные: студент, мама) a neživotná (неодушевленные: словарь, лампа).

Členění v gramatice neodpovídá vždy realitám. Gramatická životnost se nemusí krýt se sémantickým rysem reálné životnosti/neživotnosti:

- názvy rostlin vždy neživotná

- slova jako мертвец, покойник, валет (kluk), ферзь (královna v šachách)
- názvy ryb jako životná, ale jídlo je inanimatum
- pojmenování fantastických bytostí jsou životná (леший, русалка, домовой)
- v názvech knižních titulů životnost je odolnější (Читать «Идиота»)

Gramaticky se životnost projevuje tím, že 4. pád = 2. p. Pl. u všech jmen, v Sg. pouze u maskulin. Ruština byla v tom projevu životnosti důslednější než čeština.

Kategorie rodu

Každé podstatné jméno patří k jednomu ze tří rodů: M, F, N. Ovšem některá slova s koncovkou na а/я spadají do (общего рода) – коллега, сирота, самоучка. Mužský či ženský v závislosti na tom, zda označují ženu nebo muže.

Podstatné jméno se řadí k některému rodu na základě přirozeného rodu osoby, zvířete (мать, отец, курица, петух). Ovšem **mnohem častěji podle formálního dělítka** - podle zakončení v 1. pádě Sg.

Mužský rod:

tvrdá párová souhláska + ж, ч, щ, ш, ц, й

nulová koncovka

měkká párová souhláska

Ženský rod

а, я + жь, шь, чь, щь

měkká párová souhláska

Střední rod

о, е

мя

Nesklonná podstatná jména

1. Nesklonná substantiva označující *neživé předměty* (Брно, депо, метро, радио) jsou středního rodu. Zvláštnost **кофе** – мужской (v současné spisovné ruštině může být i rodu středního)
2. Rod nesklonných substantiv označující *zeměpisné názvy, názvy novin a časopisů* se určuje podle rodu obecného pojmenování: Миссисипи – река, Токио, Тбилиси - город, Конго, Перу – государство

3. Rod nesklonných *zkratek* se určuje podle základního slova: МГУ – Московский государственный университет (мужской род)
4. Rod *nesklonných přejatých substantiv životných* se určuje podle pohlaví: денди, атташе (мужской), мадам, леди, фрау (женский)
5. Názvy zvířat, ptáků k rodu mužskému: какаду, колибри, шимпанзе. !Оvšem *цече* Femininum

Rozdíly v rodě

Takových rozdílů je nejvíce u slov cizího původu. **V ruštině se jejich rod určuje zakončením!!!** Jiný rod!

ém, ám	амма, ема	problém (проблема), systém (система), НО килограмм
ita	тет	autorita (авторитет), fakulta (факультет)
um	ум, ий, ия, а	kritérium (критерий), vízum (виза), datum (дата)
ze, se	зис, сис	krize (кризис), teze (тезис), skepse (скепсис)
áž	аж	garáž (гараж), reportáž (репортаж)

Přechylování

Zatímco v češtině se přechýlené tvary tvoří celkem pravidelně, v ruštině je řada jmen, která se nepřechylují a označují jak muže, tak i ženy. Většinou jsou to slova cizí s významem povolání, funkce, hodnosti: педагог, инженер, экономист, профессор, доктор. Nepřechylují se též některá slova domácího původu: врач, начальник (надřízený), заместитель (zástupce).

O rodu svědčí kontext: профессор Иванова. Директор сообщила.

Používá se lexikální opis: женщина-врач, девушка-секретарь

V řeči hovorové je běžné použití přechýlených tvarů (většinou nejsou spisovné): библиотекариша, врачиха, кассирша.

Kategorie čísla

Vyjádření protikladu jednotliviny a mnohosti je především u počítatelných předmětů. Z tohoto protikladu jsou vyhoštěna substantiva, která označují nepočítatelné substance a disponují pouze jednou formou čísla (Sg. tantum a Pl. tantum): вода, брюки, часы.

Číslo podstatných jmen se určuje

- morfologicky: koncovka nebo sufix (котенок – котята, время – времена)

- syntakticky: na základě kongruence (русские книги, атташе приехал/приехали)

Sg. tantum: latková, hromadná, abstrakta, vlastní jména (unika)

Pl. tantum: některá vlastní jména (Афины, Хельсинки), párové předměty nebo skládající se z několika částí (ворота, ножницы, часы), časové úseky (будни, каникулы), některá hromadná (деньги).

Kategorie pádu

Pádové formy jsou základním prostředkem, který vyjadřuje funkce substantiva ve větě. Součinnost tvaroslovné paradigmaticky a těchto funkcí je podkladem pro identifikaci šesti pádů. Rod, číslo a pád jsou spojeny v skloňování: jedna koncovka nám vypovídá všechny tyto tři gramatické významy: студентк-у (Fem, Sg, 4.p.). Pády se užívají s předložkou a bez (kromě 1. vždy bez, 6.p. jenom s předložkou). Předložky slouží k upřesnění významu pádů.

Skloňování

Nejvýraznější a nejradikálnější inovací, kterou provedla ruština ve skloňování, je totální sjednocení koncovek dativu, lokálu a instrumentálu ve množném čísle ve všech typech skloňování. Za jednotný tvar byly vybrány koncovky -ам, -ах, -ами, které původně jenom rodu ženskému typu *рука*.

Dalším podstatným zásahem do systému tvarů je pak to, že ruština vyhostila ze skloňování původní souhláskové střídání (к/ц, г/з, х/с/ш), které v češtině zůstalo zachované.

Jinak se ruština vyznačuje při skloňování nepatrnými rozdíly mezi podstatnými jmény měkkými a tvrdými (генерал-писатель, мыло-поле, рана-Маня). Odlišnost je zdánlivá – grafický rozdíl.